

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

УДК 327.57-049.5 (5-13)

ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ПІВДЕННОАЗІЙСЬКОГО РЕГІОНАЛЬНОГО КОМПЛЕКСУ БЕЗПЕКИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ ст.

Ірина Тихоненко

Чорноморський національний університет імені Петра Могили
Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10
e-mail: irinavi2202@gmail.com

Південна Азія є регіоном, якому притаманні більш двосторонні контакти між державами, аніж колективна співпраця, а на перше місце виступає безпекова сфера, що втілюється у нестабільному внутрішньополітичному середовищі, високому рівні міждержавних конфліктів та ядерній гонці озброєнь. Причинами таких особливостей розвитку регіону та дестабілізуючих явищ є процес повалення колоніалізму й утворення нових держав на теренах колишньої Британської Індії у середині ХХ ст. На сьогодні у Південній Азії відбуваються зміни в архітектурі регіональної безпеки, які потребують комплексного пояснення та розгляду регіонального утворення в історичній ретроспективі та з урахування останніх тенденцій.

Проблема періодизації розвитку Південноазійського регіону з точки зору безпекового чинника є об'єктом дослідження британсько-канадського політолога Б.Бузана [6], російських науковців В.Я.Белокреницького, В.М.Москаленко та Т.Л.Шаумян [2]. Загальні безпекові тенденції та взаємодія держав у Південній Азії проаналізовані українським науковцем П.М.Ігнат'євим [4].

Метою статті є характеристика Південної Азії як регіонального комплексу безпеки (РКБ), з'ясування підходів до його періодизації та виокремлення етапів формування Південноазійського РКБ у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.

Південна Азія – це регіон, який за географічним критерієм включає у себе Індію, Пакистан, Бангладеш, Непал, Шрі-Ланку, Бутан і Мальдівські острови [2, с. 7].

Існує ще один підхід до визначення країн-учасників Південноазійського регіону – інституційний. У регіоні з 1985 р. функціонує Пів-

денноазійська асоціація регіонального співробітництва (СААРК) до якої входять вище зазначені сім країн, а також Афганістан, який приєднався до неї у 2007 р. [3]. Із цього моменту виокремлюються нові межі регіону та 8 держав, які його формують.

Безпека виступає одним із основних об'єднуючих елементів у міждержавних відносинах Південноазійського регіону. Тому видається за доцільне застосування до розгляду регіону теорії регіональних комплексів безпеки Б.Бузана, представника Копенгагенської школи у міжнародних відносинах і теорії неореалізму.

Науковець виділяє Південну Азію як окремий регіональний комплекс безпеки, основою для утворення якого виступає високий рівень взаємозалежності у сфері безпеки, що усвідомлюється сусідніми між собою державами, зокрема, реагування на загрози та подолання їх [6, с. 53]. Зокрема, у Південноазійському регіоні існує високий рівень конфліктогенності та залежність держав регіону від пакистансько-індійського військово-ядерного протистояння і боротьби за регіональне лідерство. Науковець розглядає його розвиток у два етапи – біполярної доби (період «холодної війни» між США та СРСР) і постбіполярну добу (після розпаду СРСР). Обом періодам, на думку Б.Бузана, притаманне існування безпекової нестабільності, що надає підстави науковцю класифікувати цей РКБ як «конфліктне утворення» (conflict formation), де війни та застосування насилля у політичних відносинах мають досить високий ступінь вірогідності. Центральною віссю конфліктів є відносини Індія – Пакистан, які стають визначальними у стабільності регіональної системи безпеки.

Варто зауважити, що серед російських сходознавців сформувався окремий підхід до еволюції Південноазійського регіону, в якому також першочергову роль набуває безпековий чинник і формат відносин Пакистан – Індія. В.Я. Белокреницький, В.М. Москаленко та Т.Л. Шаумян виділяють три головних періоди у геополітичному розвитку регіону: перший – 1947-1971 рр., другий – до 1989 р. і третій – сучасний. У середині першого, який закінчився відокремленням Бангладеш від Пакистану, формуються підперіоди, характеристикою яких слугує індійсько-китайський прикордонний конфлікт восени 1962 р. Другий період менш гострих відносин між Індією та Пакистаном поділений на етапи: до початку війни в Афганістані на межі 70-80-х рр. та після нього. У нинішньому етапі автори виділили дві віхи – ядерні випробування Індії та Пакистану у 1998 р. та міжнародну операцію із протидії тероризму після подій 11 вересня 2001 р. [2, с. 10].

Беручи до уваги складність і неординарність процесу побудови РКБ у Південній Азії, автор використовує фактори загроз, зовнішнього впливу особливостей внутрішньополітичної ситуації у Пакистані як критерії виокремлення етапів у його розвитку. Варто зауважити, що з 1998 р. (набуттям Індією та Пакистаном де-факто ядерного статусу) етапи його становлення набувають певних трансформаційних ознак. Зокрема, за теорією Б. Бузана передбачається три можливих варіанти таких трансформацій у РКБ:

- статус-кво (без змін основної структури комплексу);
- внутрішня трансформація (вплив внутрішніх змін у РКБ: інтеграція, поляризація, нерівномірний розвиток учасників);
- зовнішня трансформація (зміни за рахунок розширення чи звуження кордонів РКБ – варіації складу елементів регіону) [5, с. 65].

Варто погодитися з російськими сходознавцями у хронологічних межах **першого та другого етапів** становлення Південноазійського регіону у 1947-1989 рр., коли відбулося формування регіону у межах семи географічно близьких держав і зародження інституційного рівня співпраці між ними, що втілюється в утворенні СААРК.

Початок формування регіону Південної Азії у політичному сенсі виступає 1947 р., а саме, поява Індії та Пакистану в якості незалежних національних держав після поділу Британської Індії на дві нові держави. Мусульманська більшість районів Західного Пенджабу, Сінда,

Белуджистана, Північно-Західної прикордонної провінції (з 2010 р. – Хайбер-Пахтунхва) та Східної Бенгалії утворили Пакистан, а інші увійшли до Індії. Шрі-Ланка утворилася у 1948 р. Непал і Бутан були формально незалежні монархії, але де-факто мали британський протекторат. Бангладеш став незалежною державою у 1971 р. з відокремленням Східного Пакистану. Мальдівські о-ви отримали незалежність у 1965 р.

Даний етап характеризується виникненням Кашмірського питання у пакистансько-індійських відносинах, трьома індійсько-пакистанськими війнами та формуванням існуючої залежності регіональної взаємодії від відносин у форматі Пакистан-Індія.

На цьому фоні розвиваються відносини Пакистану й Індії зі світовими наддержавами та мають місце спроби інституціоналізації регіонального простору. У той час як Пакистан став американським союзником, отримуючи військову допомогу США з 1954 р., зокрема, у форматі Організації Південно-Східної Азії (СЕАТО) й Організації Центрального договору (СЕНТО, або Багдадський пакт), а Індія – розвивала співробітництво з СРСР [2, с. 48-49]. Крім наддержав до регіонального простору долучається сформована у 1949 р. КНР. У 1950 р. Пакистан одним із перших у світі визнав КНР, а у 1960-ті – на початку 1970-х рр. залишався найбільш стійким союзником Пекіну у період відносної міжнародної ізоляції останнього.

На інституційному рівні відбувається створення СААРК цілями якої мало б бути економічне та політичне співробітництво держав [3].

Третій етап розвитку Південноазійського РКБ – 1989-1998 рр., на нашу думку є перехідним, який створив підґрунтя до виникнення «нетрадиційних» загроз у регіоні – тероризму, нелегальних наркотрафіку та міграції (ситуація в Афганістані та посилення впливу на неї з пакистанської сторони). Особливість етапу полягає у безпрецедентному стану відносин Індія – Пакистан за якого обидві держави намагалися розвивати мирний діалог, зокрема, в ядерній сфері. На той момент у регіоні не спостерігалось занадто великого впливу зовнішніх акторів.

Починаючи з 1998 р. можна виділити наступні етапи розвитку Південноазійського РКБ, які характеризуються трансформаційними тенденціями відповідно до теорії РКБ Б. Бузана.

Четвертий етап – 1998-2007 рр. характеризується особливостями внутрішніх процесів

у державах регіону, які склалися під впливом загроз безпеці Південній Азії. Так, до традиційних загроз військово-політичного характеру додалися ядерний чинник і «нова» загроза – тероризм.

Проголошення Індією та Пакистаном набуття ядерного статусу започаткувало у регіоні поступальний процес, який згодом оформився в ядерну гонку озброєнь і нарощення Ісламабадом і Нью-Делі своїх ракетно-ядерних потенціалів. Між двома великими регіональними державами відносини набули вираженої асиметрії.

«Ядерного» забарвлення набув і Кашмірський конфлікт, загострення якого у 1999 р. (Каргильська криза), поставив держави у ситуацію можливого застосування ядерної зброї. Проте втручання США та їх вплив на пакистанську сторону знову повернуло безпекове середовище у Південній Азії до стану «холодної війни» [4, с. 256-257].

Показовим прикладом впливу внутрішніх чинників на позиціонування держави у регіоні став встановлений до 2008 р. у Пакистані військовий режим генерала П. Мушаррафа. Зокрема, за влади військових у Пакистані відбувається одночасно боротьба з тероризмом на території Афганістану, як підтримка антитерористичної стратегії США, так і поширення терористичних, мілітаристських, радикальних угруповань у самій державі [7, р. 42-47]. У 2000-х рр. Ісламабад зіштовхується з такими загрозами від наркотрафіку як наркотичний тероризм і наркотичний джихад.

У пакистансько-індійських відносинах продовжується переговорний процес щодо Кашмірської проблеми, який не увінчується конкретними діями і лише закріплює характеристику двосторонніх відносин як «стабільну конфронтацію».

З метою подолання військової асиметрії з Індією, Пакистан зміцнює співпрацю з КНР в ядерній сфері. У регіоні поступово збільшують свій вплив як США, так і КНР.

Втручання Пакистану до афганського врегулювання під егідою США та стурбування цим Індії через можливість поширення «нетрадиційних» загроз на її територію, створює підґрунтя до залучення Афганістану до Південноазійського РКБ.

П'ятий етап – 2007-2011 рр. На фоні становлення «нетрадиційних» загроз беруть початок зовнішні трансформаційні процеси на теренах Південної Азії. По-перше, у 2007 р. на 14-му саміті держав-членів СААРК Афганістан увійшов до складу організації і цим самим роз-

почав розширення регіону та новий вплив на систему безпеки.

По-друге, у 2008 р. на офіційному рівні відбулося переорієнтування індійської зовнішньої політики на співробітництво із США, які до цього часу були невід'ємним союзником Пакистану у боротьбі з тероризмом. Індійсько-американська ядерна угода від 10 жовтня 2008 р. закріпила партнерство між державами та стала каталізатором до розвитку пакистансько-китайського військово-політичного альянсу в ядерній сфері [12, р. 45].

По-третє, у 2008 р. відбулося чергове загострення відносин Індії та Пакистану через теракт у Мумбаї [4, с. 304], який нібито був організований кашмірськими терористами з допомогою пакистанської сторони, що нівелювало вже налагоджений міждержавний діалог.

По-четверте, закладено основи до переорієнтування головних регіональних гравців (Індії та Пакистану) на союзництво з державами «центрами сили» як позарегіональними гравцями – США та КНР.

Шостий етап – з 2011 р. Основою змін у системі регіональної безпеки стає перерозподіл сил за рахунок відходу Пакистану від фарватеру зовнішньої політики США, поступове входження Нью-Делі до меж впливу Вашингтону та все більша переорієнтація Ісламабаду на Пекін. Афганістан починає впливати на систему регіональної безпеки не лише як джерело «нетрадиційних» загроз, а й як сфера зіткнення інтересів Індії та Пакистану.

У 2011 р. відбулося значне дистанціювання Ісламабаду від фарватеру зовнішньої політики США у зв'язку з вбивством на пакистанській території У. бен Ладена та скорочення адміністрацією Б. Обами у липні того ж року військової допомоги Пакистану [13].

У результаті логічних висновків, виникає твердження про переорієнтацію зовнішньополітичних інтересів Ісламабаду у бік Пекіну. Такі припущення є досить обґрунтованими, оскільки у 2013 р. свій перший візит Н. Шаріф, як Прем'єр-міністр Пакистану, здійснив саме до КНР. Результатом стало підписання «Заяви про спільне бачення щодо поглиблення пакистансько-китайської стратегічної взаємодії та партнерства у Новій ері» [10].

Вже у 2015 р. між Пекіном та Ісламабадом був підписаний договір про оренду китайською стороною пакистанського порту Гвадар і покладено початок пакистансько-китайському економічному коридору. Це неабияк занепокоїло Індію, яка вже у травні 2016 р. уклала угоду з Іраном про розвиток

порту Чабатар недалеко від ірансько-пакистанського кордону [9].

Вплив на розвиток Південноазійського РКБ мали внутрішньополітичні зміни в Індії, Пакистані й Афганістані, де у 2014 р. відбулися вибори і до влади прийшли нові політичні лідери, відповідно, Н.Моді, М.Хусейн (Н.Шаріф став втретє прем'єром), А.Гані. Між ними почав набувати обертів двосторонній діалог, хоча й не завжди конструктивний. Н.Шаріф ініціював початок переговорного процесу з пакистанськими талібами. Разом з такими змінами політичного істеблїшменту у Пакистані набувають авторитету серед населення і військові на чолі з генералом Р.Шаріфом.

Після виведення спільного військового контингенту НАТО та США з Афганістану у 2014 р. вже наступного року Пакистан ініціював проведення переговорного процесу з угрупованням «Талібан» в Афганістані. Проте, як показав час, вже у 2016 р. цей процес зазнав невдачі. Новий мулла талібів відмовився вступати у будь-які переговори [13].

Варто зауважити, що великий вплив на пакистансько-афганські відносини мала проведена у 2015 р. пакистанською армією на чолі з генералом Р.Шаріфом вдала антитерористична операція «Зарб-і-Азб» у провінції Хайбер-Пахтунхва [13].

У зв'язку зі зближенням великих регіональних держав із державами «центрами сили» на цьому етапі зароджується внутрішня трансформація Південноазійського РКБ за рахунок більшої поляризації й утворення протидіючих альянсів Пакистан – КНР, Індія – США.

Перспективи початку сьомого етапу на межі 2016-2017 рр. Проаналізувавши вище зазначені факти, автор дійшов висновку про можливий початок нового етапу у розвитку Південноазійського РКБ на який будуть безпосередньо впливати внутрішні фактори та двосторонні відносини у трикутнику інтересів Індія – Пакистан – Афганістан.

У регіоні створюються умови до змін на інституційному рівні. Зокрема, черговий 19-й саміт організації запланований на 9-10 листопада 2016 р. в Ісламабаді було скасовано та відкладено на невизначений час через відмову Індії брати у ньому участь. Причиною стало традиційне загострення ситуації у Кашмірі. Варто наголосити, що Прем'єр-міністр Індії Н.Моді у 2016 р. виступив з ініціативою розформування СААРК й утворення (без участі Пакистану) організації «Ініціатива держав Бенгальської затоки з багатостороннього технічного та економічного співробітництва» [3].

На межі 2016-2017 рр. відбулися зміни у внутрішньополітичному середовищі Пакистану. З 29 листопада 2016 р. новим очільником штаба сухопутних військ став генерал К.Баджва, який змінив на цій посаді Р.Шаріфа [8]. До речі, останній мав неабиякий авторитет серед військових і цивільного населення Пакистану. Існувало підґрунтя стверджувати, що влада у Пакистані номінально за Н.Шаріфом, а реально – у руках Р.Шаріфа.

28 липня 2017 р. Прем'єр-міністр Пакистану Н.Шаріф достроково склав свої повноваження відповідно до рішення Верховного суду держави, будучи звинуваченим у корупції. Наступні парламентські вибори у державі призначені на травень 2018 р., а поки що посаду прем'єра обіймає Ш.Аббасі [15]. Із цього моменту, деякі дослідники наголошують на можливому зростанні впливу військових на владу у Пакистані.

Загострення пакистансько-індійських відносин (теракти у м.Петханкот, м.Урі) та пакистансько-афганських відносинах (інцидент у Торкхамі) у 2016 р. сприяли зростанню впливу армійського керівництва на зовнішню політику Пакистану [11; 14]. Тому варто погодитися з українським дослідником П.Ігнат'євим, що військові у Пакистані ще очікують нагоди повернутися до влади і мають підтримку серед населення [4, с. 336].

Такі внутрішньополітичні зміни у Пакистані можуть стати передумовою до перестановки сил у регіоні та, насамперед, матимуть вплив на відносини з Індією й Афганістаном. Не відкидається і загроза талібанізації й ісламізації Пакистану, як зазначають у сценарії розвитку Пакистану й Афганістану до 2050 р. російські дослідники В.Я.Белокреницький і С.Н.Каменев [1, с. 22-23]. Вплив на це матимуть дії терористичної організації «Ісламської держави» та можливе залучення до її діяльності «Техрік-і-Талібан-Пакистан».

Отже, Південна Азія є регіональним комплексом безпеки відповідно до теорії Б.Бузана, який знаходиться у процесі трансформації: зовнішня відбулася за рахунок розширення кола основних регіональних акторів (включення Афганістану до СААРК у 2007 р.), а внутрішня – з 2011 р. під впливом США та КНР відбувається поляризація регіону за рахунок утворення союзів Пакистан – КНР та Індія – США. Для розуміння таких змін є важливим розгляд Південноазійського регіону крізь призму історичної ретроспективи та виокремлення відповідних етапів. Тому, перші два етапи у розвитку Південноазійського РКБ є досить

тривалими та такими, що започаткували його становлення, а наступні – динамічні та характеризуються ознаками трансформації РКБ, яка матиме своє продовження у майбутньому.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Белокрыцкий В.Я., Каменев С.Н. Сценарии для Афганистана и Пакистана до 250 года // Восточная аналитика. Ежегодник 2013. Сценарии и тренды развития стран Востока / ред. В.В. Наумкин. Москва: Институт востоковедения РАН, 2014. С. 22-23.
2. Белокрыцкий В.Я. Южная Азия в мировой политике. Москва: Международные отношения, 2003. 368 с.
3. Замаева Н.А. СААРК вместо ИСБМТЭС в азиатском регионе? // Сетевое издание «Катехон», 1 декабря 2016. URL: <http://katehon.com/ru/article/saark-vmesto-icbmtes-v-aziatskom-regione>
4. Ігнат'єв П.М. Пакистан від деколонізації Британської Індії до сьогодні. Чернівці: Книги-XXI, 2014. 352 с.
5. Приего А. Пакистан между региональными комплексами безопасности Центральной и Южной Азии // Центральная Азия и Кавказ. 2011. № 6. С. 63-83.
6. Buzan B. Regions and Powers. The structure of international security. New York: Cambridge University Press, 2003. 570 p.
7. Christine Fair C. The militant challenge in Pakistan // Asia policy. 2011. No. 11. P. 37-105.
8. General Qamar Bajwa takes over as Pakistan's new army chief // The Hindu, 29 November 2016. URL: <http://www.thehindu.com/news/international/General-Qamar->

Bajwa-takes-over-as-Pakistan%E2%80%99s-new-army-chief/article16719972.ece

9. India and Iran sign «historic» Chabahar port deal // BBC News, 23 May 2016. URL: <http://www.bbc.com/news/world-asia-india-36356163>
10. Joint Statement on «Common Vision for Deepening Pakistan-China Strategic Cooperative Partnership in the New Era» // Ministry of foreign affairs of the People's Republic of China. URL: http://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjdt_665385/2649_665393/t1056958.shtml
11. Joshi R. The Torkham Incident: Why Afghanistan and Pakistan Exchanged Fire // The Diplomat, 21 June 2016. URL: <http://thediplomat.com/2016/06/the-torkham-incident-why-afghanistan-and-pakistan-exchanged-fire/>
12. Miller P.D. How to exercise U.S. Leverage over Pakistan // The Washington Quarterly. 2012. Vol. 35, No. 4. P. 37-52.
13. Moradian D. Afghan peace process: Desperation versus strength / D. Moradian // Al Jazeera, 22 February 2016. URL: <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2016/02/afghan-peace-process-desperation-strength-160215113838413.html>
14. Pakistan condemns India's killing of Hizb-ul-Mujahideen commander in occupied Kashmir // The Express Tribune, 10 July. 2016. URL: <https://tribune.com.pk/story/1138853/pakistan-condemns-indias-killing-hizbul-mujahideen-commander-occupied-kashmir/>
15. Shahid Khaqan Abbasi elected as interim prime minister // Al Jazeera, 1 August 2017. URL: <http://www.aljazeera.com/news/2017/08/pakistani-parliament-elects-abbasi-pm-170801122630528.html>

Тихоненко Ірина *Етапи формування Південноазійського регіонального комплексу безпеки у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.*

У статті розглядаються етапи формування Південноазійського регіонального комплексу безпеки, хронологічними межами яких виступає розпад Британської Індії, зокрема, утворення двох провідних регіональних держав – Індії та Пакистану по сьогоднішній день. Південна Азія характеризується автором як регіональний комплекс безпеки відповідно до теорії регіональних комплексів безпеки Б. Бузана.

Автор дійшов висновку про притаманність певним етапам розвитку Південноазійського регіонального комплексу безпеки трансформаційних змін, основи яких закладені в історичному минулому держав регіону та матимуть вплив на його майбутнє.

Ключові слова: безпека, регіональний комплекс безпеки, Південна Азія, Індія, Пакистан

Тихоненко Ірина *Этапы формирования Южноазиатского регионального комплекса безопасности во второй половине ХХ – начале ХХІ в.*

В статье рассматриваются этапы формирования Южноазиатского регионального комплекса безопасности, хронологическими границами которых выступает распад Британской Индии и образования двух ведущих региональных государств – Индии и Пакистана по настоящее время. Южная Азия характеризуется автором как региональный комплекс безопасности согласно теории региональных комплексов безопасности Б. Бузана.

Автор пришел к выводу о свойственности определенным этапам развития Южноазиатского регионального комплекса безопасности трансформационных изменений, основы которых заложены в историческом прошлом государств региона и будут иметь влияние на его будущее.

Ключевые слова: безопасность, региональный комплекс безопасности, Южная Азия, Индия, Пакистан

Tykhonenko Iryna *South Asian Regional Security Complex's stages of formation at the second half of XX – at the early of XXI century*

The article examines the stages of the formation of the South Asian regional security complex, the chronological boundaries of which are the breakdown of British India and the formation of two leading regional states – India and Pakistan to nowadays.

South Asia is characterized by the author as a regional security complex in accordance with B. Buzan's theory of regional security complexes. The existing interdependence between states' security in the region has become the basis for identifying the appropriate stages. Security threats, the external impact, the domestic political environment of Pakistan and connection between India and Pakistan are using as determination of such characteristics.

The author concluded that certain stages of development of South-Asian regional security complex have transformational changes that depends on the historical past of the region and will have an impact on its future.

Keywords: security, regional security complex, South Asia, India, Pakistan

Рецензенти:

Тихонов А.К., д.і.н., професор

Тригуб О.П., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 15.10.2017 р.